

TATAR FOLKLOR VE HALK EDEBİYATINDA KAYIN AĞACI

Çulpan ZARİPOVA ÇETİN*

ÖZET

Türkler için en eski devirlerden beri benimsenen ve kutsal sayılan ağaç, kayın ağacıdır. Kazan Tartlarının hem mevsimlerle ilgili hem aile içi geleneklerinde kayın ağacı özel yer tutmakta ve insanlara ilk günlerinden son günlerine kadar eşlik eden, kutsal ve büyüleyici özelliğe sahip olan bir ağaç olarak algılanmaktadır.

Kazan Tatarlarının yaşadığı coğrafyada bol yetişen kayın ağacının tedavi edici niteliğiyle ilgili ilk bilgiler Bulgar devrinde ortaya çıkan rivayetlerde korunmuştur. Ayrıca, kayın ağacı ile ilgili ve kökleri ile şamanizme uzanan birçok inanç da mevcuttur. Tatarlar, onların çoğunu bugün de günlük hayatlarında uygulamaya devam etmektedirler.

Güzel ve hüznü görünümünden dolayı kayın ağacı Tatar mâni ve türkülerinde de ön safta gelmektedir. Kayın ağacı genelde kaygı, üzüntü gibi duyguları bildirmekle beraber aklı, paklığı ve bir kızın güzelliğini tasvir etmek için kullanılmıştır ve günümüzde de çağdaş Tatar şiirinde bu nitelikleri ile anılmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tatar, folklor, halk edebiyatı, ağaç, kayın.

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, Yard. Doç. Dr., chulpancetin@mynet.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

BEECH TREE IN TATAR LITERATURE AND FOLKLORE**ABSTRACT**

From the earliest period onwards , the beech has been a sacred and accustomed tree among the Turks. It plays an important role both in seasonal and family traditions of Kazan Tatars. It is also considered as a sacred and enchanting tree, which accompanied people from their birth to death.

Beech is growing in abundance in the geography of Kazan Tatars. The first information about its curing property had been narrated during the Bulgarian Era. Besides, there are many beliefs about beech, which rooted in shamanism. Even nowadays Tatars continue to maintain these beliefs in their daily life.

Beech also takes a primary place in Tatar ballads and songs owing to its graceful and melancholic appearance. Although it generally heralds the feelings of anxiety and grief, it has also been preferred to define whiteness and purity as well as the beauty of a girl. Contemporary Tatar poetry also gives an important place to this tree along with these attributions.

Key Words: Tatar, Foklore, Popular Literature, Tree, Beech.

Bütün topluluklarda en eski devirlerden beri benimsenen ve kutsal sayılan ağaçlar mevcuttur. Türkler için şamanizm devri ile yakından ilgili olan kutlu ağaçlardan birisi de kayın ağacıdır. Kayın, Tanrı'nın ağacı sayılır ve onun yerleştiği yer, Tanrı kutunu içine sindirir. Türk kültürünün ve mitolojisinin en önemli ağacı olan kayın, iyi ve koruyucu ruhların yeryüzüne inme yoludur. Örneğin, kadınların ve çocukların koruyucu ruhu Umay da, Tanrı'nın emriyle yeryüzüne indiğinde yanında iki kayın ağacı getirmiştir. (Ergun 2004, 196–197). Örneğin, Altay'da yaşayan bazı Türk kabilelerinde çeşitli gelenekler zorunlu olarak kayın ormanları yanında uygulanırdı. Bu ormanın etrafı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

da kutsal sayılırdı. Merkez ve Kuzey Asya halklarında şamanlara inanan insanlar dua etmek için önlerine kayın dalı dikerlerdi. Birini şaman olarak seçmek için özel bir yerde törenler uygulanırken bu yere kökleriyle sökülen kayın ağacını getirip dikmeyi uygun görürlerdi (Manjigeyev 1978, 15, 28,52). Şamanların kullandıkları davullarının kasnağı ve tokmağı, tefleri, âsâları, kap kaçakları da Tanrı kutunu taşıyan kayın ağacından yapılırdı. Davullarının üst tarafına, göğü temsil eden bölgeye de kayın ağacının resmini çizerlerdi (Ergun 2004, 197, 198). Yani Sibirya'da yaşayan Türk-Moğol kabilelerinde kayın ağacı ile ilgili inançlar önemli yer alırdı.

Kayın ağacına daha sık soğuk iklime sahip olan ülkelerde rastlandığı malûmdur. Rusya'nın tam içinde, kayın ağacının bol olduğu bir coğrafyada yaşayan Kazan Tatarlarının hem mevsimlerle ilgili hem aile içi gelenekleri içinde kayın ağacı ve onun etrafında oluşan inançlar özel yer tutmaktadırlar. Ayrıca, büyüleyici bir güce sahip olduğuna inanılan kayın ağacına Tatar halk edebiyatının başka birçok türünde de rastlanır: Destanlarda, mânilerde, türkülerde, atasözlerinde, deyimlerde, halk meteorolojisinde vb.

Mevsimlerle ilgili geleneklerden olan Kayın Bayramı'nı anlatmadan önce Kreşin Tatarları hususunda bilgi verelim. Kreşin Tatarları, XVI. yüzyılda Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra zorla Hıristiyan dinine geçirilen Tatarlardır. Fakat Kreşin Tatarları, hem Ruslar hem İslam dininde olan Tatarlar tarafından dışlanmış olmaları sonucu, şamanizm devri gelenek ve inançları, ayrıca Bulgar devleti dönemine özgü birçok geleneği XXI. asra getirmiş durumdadırlar (Vorobyov 1964, 47). Böylece Tataristan'ın Kreşin köylerinde Haziran başında uygulanmakta olan Kayın Bayramı, bize İdil Boyu Türklerinin eski inançlarını anlamakta önemli bir husus olarak hizmet etmektedir.

Kayın Bâyrâme (Kayın Bayramı) ya da *Yafrak Bâyrâme* (Yaprak Bayramı) Kreşin ve Mordva-Karatay¹ köylerinde uygulanan bir bayramdır. Ayrıca o, Sibirya'da Kuznetsk bölgesinde de kutlanır (Verbitskiy 1893, 163). Eskiden kızlar bu bayrama yeni elbise diktirir ve yeni ayakkabı giyerlermiş. Sonra yalnız veya köy gençleri eşliğinde ormana *Kayın Başın Bâylârgü* (kayın ağacının başını bağlamaya) giderlermiş. Ormanda kayın ağacını havlu, yazma ve kumaş parçaları ile süslerler. Bazı yörelerde kızlar ve gençler bir arada ormana gidip beğendikleri kayın ağacını keserler, türküler söyleyerek köy meydanına getirip yerleştirirler ve etrafında dönerler. Köyde onları

¹ Fin-Ugor kabilelerinden olan bir etnik grup.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

türkü ve mâni söylemeyi seven yaşlı kadınlar bekler. Aralarından güzel sesli oyunbaz bir genç, kayın ağacını süslemek için kızlardan yazma, havlu, mendil ve kurdeleler toplar. Sonra onları ağaca bağlar ve sıra ile eline alarak mendilin veya yazmanın sahibi olan kızıdan oynamasını veya mâni söylemesini ister. Böylece bu kayının etrafında çeşitli oyunlar oynanır, türküler ve mâniler söylenir. Kayın ağacı etrafında söylenen türkülerden bir örnek şöyledir:

Ay äylibez, äylibez, (Hey dönüyoruz, dönüyoruz,
 Kayın başın bailybez. Kayın ağacının başını bağıyoruz.
 Caltan digän asıl ildä Caltan adlı asil ilde
 Aktık cäybezne cäylibez. Son yazımızı geçiriyoruz).²

Cegetlär bulsañ, ceget bul, (Yiğit isen yiğit ol,
 Kömeş kiger kayeş cögängä. Gümüş giydir deri eyere.
 Ceget gomere ike kilmäs, Yiğit ömrü iki gelmez,
 Cauçı cibär canıñ söygängä Görücü gönder canın sevene).

(Urazmanova 1992, 69).

Bayram sona erdiğinde kayın ağacını nehir kenarına götürürler ve orada kırıp suya atarlar. Köydeki meydana bütün köylüler toplansa da nehrin kenarına ancak genç kızlar ve erkekler gidebilir (Urazmanova 1992, 69).

Bazı köylerde bayram başlamadan bir hafta önce gençler ormana gidip orada bir kayın ağacını çeşitli kurdeleler ve kumaş parçaları ile süslerler ve onun üzerinden yumurta atıp oynarlar. Bayram günü ise ormana giderler ve bu ağacı kesip köye getirirler. Sonra onunla sokak sokak dolaşarak her evin önünde durup kayın ağacını öven mâniler söylerler:

Ay-ğay bezlär kitiyekäy- kitiyek, (Ah biz gideyim ya gideyim
 Kayınnıkka barıp citiyekäy, Kayınlığa varıp ulaşalım,
 Ay citiyek tä, Ah ulaşalım da,
 Kayın başın tişiyek. Kayının başını çözelim.)

² Tatar Türkçesinden çevriler bize aittir. – Ç. Z Ç

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Ak kayın başları uyulgan, (*Ak kayının başı oyulmuş,*
 Anı capıragı kıyılğan. *Onun yaprağı da dökülmüş,*
 Bez cırlamıy kem cırlasın, *Biz söylemeyelim de kim söyler*
 Bar tugannar bergä cıyılğan *Bütün akrabalar bir araya toplanmış*)
 (Bayazitova 1997, 158).

Daha sonra kayının dallarını kırarak ekinler bol olsun niyetine tarlaya serperler veya suya akıtırlar. Akşam büyük bir şenlik yaparlar, köyün bütün gençleri bir araya gelip oyunlar oynar, kayın ağacını öven türküler, mâniler söyler. Bu gibi oyunlar başka Türk halklarında (meselâ, Altay Türklerinde) ve Ruslarda da uygulanmış (Bayazitova 1995, 52–53). Söz konusu, kayın ağacı Ruslar tarafından da çok benimsenmektedir, hatta bu milletin yüzünü belirleyen bir simgeye bile dönüşmüştür.

Bazı yörelerde “Kayın ağacının başını bağlama” cümlesi, bu bayram sırasında açılan falın adı olarak da geçer. Bir inanca göre, ölecek olan insanın ormanda başını bağladığı kayın ağacı, bir yıl geçmeden sararırmış. Bazen başı bağlanmış kayını Perşembe günü suya akıtıp sınırlar. Eğer kayın batarsa, sahibinin öleceği anlamına gelir. O gün bütün nehir yaprakla dolar (Bayazitova 1995, 54).

Mevsimlerle ilgili *Boz Ozatu Bâyrâme* (Buz Uğurlama Bayramı) içinde de kayın ağacına rastlıyoruz. Tatar Türkleri, daha çok tarıma dayalı bir toplumdur. Bu yüzden Tatar köyleri genelde nehre yakındırlar. Nehirlerde bahar gelmesiyle buzların kırılıp akması, özel bir bayram rengi alır. Buzun kırılıp eridiğini gören ilk kişi köye doğru koşarak köylülere müjde verir. Nehir, köyden iki-üç kilometre uzaklıkta olmasına rağmen köyün gençleri bayramlık kıyafetlerini giyip, süslenip nehir kenarına veya köprü yanına toplanırlar ve buzların kırılıp akmasını izlerler. Bu sırada oyunlar oynarlar, türküler söylerler. Nehir uzakta olmadığı durumlarda bayrama büyükler de katılmış.

Kırılan buz parçaları üzerine akşam gençler samandan ateş yakıp akıtırlar. Son buzlar akıp gittiği gün, samandan bir kukla yaparlar. Sonra onu ateşe verip akan son buzun üzerine dikerler. Bu, hastalıkların, kötü ruhların köyü terk etmesi için yapıldı (Urazmanova 1992, 14). Sibiryâ Tatarları ise samandan yapılmış kuklayı, önce kayın ağacının kabuğu üzerine yerleştirirler, sonra İrtiş nehrine akıtırlar (Bayazitova 1995, 111). Kuklanın önce kayın ağacının kabuğu üzerine yerleştirilmesi, Sibiryâ Tatarlarının kayın ağacının kutsallığına ve koruyucu bir güce sahip olduğuna inandıklarının sonucuydu (İnan 1976, 150).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Tatar toplumunda yaz mevsimi ile ilgili bayramlardan *Cıyınlar* (Yığımlar, bir araya gelip eğlenmeler) ayrıca dikkati çekmektedirler. Meselâ eskiden yaz aylarında gençler toplu olarak ormana kuzukulağı ve çilek toplamaya giderlerdi. Ayrıca, kayın ağacına bol rastlanan coğrafyada yaşayan Tatar Türklerinde 15–25 Haziran'da *Töçegän Atması* (Kayın Suyunu Toplama Haftası) adıyla bilinen *cıyın* da olmuştur. Çok faydalı sayılan ve değişik bir tada sahip olan kayın suyu, Tatar Türkleri tarafından eskiden ve günümüzde sevilerek içilmektedir. İdil Boyu Bulgar Türklerinin yaşadığı coğrafyada yetişen, sarkan dallarıyla ilgi çeken ve palmiye kadar yüksek olan kayın ağacı hususunda meşhur seyyar İbn-Fadlan İdil nehri boyunca seyahat ettiğini anlatan seyahatnamesinde yazmaktadır. O, Bulgar Türklerinin bu ağacın suyunu toplayıp içtikleri ve onun acı baldan da hoş olduğu, hatta çok içildiğinde insanı sarhoş ettiği hakkında da bilgi vermektedir (Fähreddinev 1993, 71). O günden bu güne tam on bir asır geçmesine rağmen, kayın suyunun hâlâ aynen sevilerek içilmesi ile beraber onu elde etme usulleri de değişime uğramamıştır. Yaz başında yeşeren kayın ağacının gövdesi nem ile dolar ve bu su dışarıya akmaya başlar. Öyle bir manzara oluşur ki, kayın ağacı ağlıyor gibi görünür. Bu ağacın hüznü ve kaygı ağacı olarak algılanması da buna bağlı ortaya çıkmış olmalı. Kayın suyunu daha çok toplayabilmek için onun gövdesini bıçak ile hafif açıp o yere kavanozlar asarlar ve birkaç günlüğüne bırakırlar. Kavanozlar kayın suyu ile dolunca onları toplayıp içindeki suyunu içerler. Bir mâniden gördüğümüz gibi, kökleriyle eski çağlara uzanan ve doğaya, kuşlara saygı göstermenin güzel bir örneği olan, Tatar Türkleri tarafından bahar mevsiminde uygulanan *Karga Botkası* (Karga Lapası) geleneği sırasında da eskiden lapa yanında kayın suyu içilmiştir:

Bäyräm yasap yördek bez,	(<i>Bayram şenlik yaptık biz</i>)
Uynadık bez, köldek bez.	(<i>Oynadık ve güldük biz.</i>)
Sezgä botka peşerdek,	(<i>Size lapa pişirdik,</i>)
Kayın sui eçerdek .	(<i>Kayın suyu içirdik.</i>)

(Bäyrämär 1999, 83).

Kayın suyu, Tatar mânilerinde sık anılmakta ve genelde üzüntü, kaygı ve hasret gibi duyguları bildirmek için kullanılmaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Karagay ağaç kayın bulmas, *(Çam ağacı kayın olmaz,*
 Kayın gına suı bal bulmas; *Kayın suyu bal olmaz;*
 Boyıkma lay başım, tükmä yaşem, *Eğilme sen başım, dökme yaşım,*
 Yuk taliga bezneñ bar bulmas *Olmayan bahtımız bulunmaz.)*
 (Tatar Halık İcatı1979, 42)

Kayın ağaçları, äy, tal bulmas, *(Kayın ağacı üvez olmaz,*
 Kayın suı ače bal bulmas; *Kayın suyu acı bal olmaz;*
 Kaygırmasana la, gaziz başım, *Kaygılanmasana aziz başım,*
 Kaygı yöräklärgä yal bulmas. *Kaygı kalbe huzur hiç vermez.)*
 (Tatar Halık İcatı1979, 44).

Altay bölgesinde yaşayan Ruslar ise kayın suyunu içmeyi, kan içmek kadar acımasız bir iş, hatta bir cinayet olarak kabul ederlermiş (Sinenko 1983, 71).

Başkurdistan'ın İk Nehri boyunda yaşayan Tatar kızları kayın suyu toplarken çiçeklerden yapılan taç ile fal açarlarmış. Nehre atılan taç batarsa, bu tacın sahibi ölecek veya sevgilisi onu unutacak demektir. Eğer taç bir yerde dönüp durursa, sahibi evlenemeyecek, evde kalacak; çiçekten taç nehir kenarına dönerse, kız kendi köyünden biri ile evlenecek; taç hangi tarafa akıp giderse, kızı da o taraftan istemeye gelecekler diye inanmışlar. Bu tür fal, Tatarlarla iç içe yaşayan Ruslar ve Çuvaşlar tarafından da bakılırmış. İk nehri civarına yerleşen Çuvaş köylerinde Kayın Bayramı geçen asrın 1980'li yıllarına kadar kutlanmıştır. Çuvaş Türklerinde bu tür fal, farklı olarak kayın yapraklarından yapılan taç ile açılırmış. Kızlar, taç yaptıkları günün ertesi, gizledikleri taçları başlarına takıp subaşına gider ve fala bakarlar (Möhämmätcanov 1982, 47-48). Bu fal sırasında söylenen bir türkü de derlenmiştir:

Su buyına baram äle, *Subaşına gideceğim,*
 Takıyam salam äle *Tacı çıkaracağım*
 Batar mikän, yuk mikän dip, *Batacak mı yok mu diye*
 Yıraftan bagam äle. *Uzaktan bakacağım.*
 (Möhämmätcanov 1982, 48)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Çuvaşların Tatarlar ile kıyasladığımızda daha uzun bir zaman şamanizm dininde kaldıklarını hatırlarsak, eskiden bu falın Bulgar Türkleri tarafından da kayın yapraklarından yapılan taç ile açıldığını tahmin edebiliriz. Çünkü Çuvaş Türkleri de eskiden Bulgar Hanlığına tabi idiler.

Kayın ağacı dibinde veya etrafında biten bir çeşit çilek vardır ve ona *kayın ciläge* (kayın çileği) derler. Bu çilek, Temmuz ayında olgunlaşır ve bayanlar onu toplayıp reçel yaparlar. Ayrıca, kayın çileğinin birçok hastalığa deva olduğu da artık günümüzde tıp tarafından kanıtlanmış bir gerçektir.

Kayın ağacına Tatar Türklerinde sadece mevsimlerle ilgili gelenekler içinde değil, aile içi geleneklerin uygulanması sırasında da rastlanır. Örneğin, günümüzde de devam eden, yeni doğan bebeği hamamda kayın dallarından yapılan süpürge ile hafifçe masaj yaparak yıkama geleneği, bebeğin sıhhatli, sağlıklı gelişmesini amaçlamaktadır.

Tatarlarda, yeni doğum yapan anne ile bebek için mutlaka hamam hazırlanır. Bu hamama *Bäbi Munçası* (Bebek Hamamı) derler ve onun şifa verdiğiğine inanırlar. Hamamın sıcaklığı azaldığında eskiden *Kendek Äbi* (ebe), günümüzde ise loğusanın kız kardeşi veya annesi bebeği, çeşitli büyü sözleri ve dualar okuyarak kayın dallarından yapılan süpürge ile yavaşça vurarak yıkar. Bununla ilgili örnek metin şöyledir:

Ayu kebek batır bul,	(Ayı gibi bahadur ol,
Kuyan kebek citez bul,	Tavşan gibi hızlı ol,
Büre kebek usal bul,	Kurt gibi yaman ol,
Kayın kebek carpay,	Kayın gibi övül,
Çaçäk kebek kabar.	Çiçek gibi köpür.)

(Bayazitova 1997: 132).

Kayın niçek üsä, matur üssen,	(Kayın gibi güzel yetişsin,
Şulay üssen bäpkäçem!	Öyle büyüsün benim yavrum.)

(Tatar Mifları 1996: 316).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kayınday zifa bulsın,	<i>(Kayın gibi endamlı olsun,</i>
İmändäy nık iman bulsın	<i>Meşe gibi sağlam imanlı olsun,</i>
Täne sihätkä tulsın:	<i>Teni sıhhatla dolsun</i>
Yörägenä mähäbbät kunsın,	<i>Yüreğine muhabbet konsun,</i>
Kulinnan yem tamsın,	<i>Elinden neşe damlasın,</i>
Küzennän nur tamsın!	<i>Gözünden nur aksın!</i>
Minem kulım tügel,	<i>Beim elim değil,</i>
Gayşä-Fatıyma kulı.	<i>Ayşe-Fatma eli.)</i>

(Tatar Mifları 1996: 316)

Mişer Tatarları nazardan ve kara güçlerden koruma amacı ile kayın dallarından yapılan süpürge ile sadece yeni doğan bebeği değil, gelin olacak kızı da yıkarlar (Miñnullin 1998, 69).

Kayın süpürgesi nasıl yapılır? Yaz başında kayınların bol yetiştiği kayınlıklara gidip toplanan kayın dalları süpürge şeklinde bağlanır ve kurumaya bırakılır. Her hafta sonu hazırlanan hamamda mutlaka yeni bir süpürge kullanılır. Onu önce leğende soğuk suda bastırırlar, sonra suyunu süpürgeyle kızgın hamam taşına serperler. Hamamın içi hoş kayın kokusu ile dolar. Hamam taşının sıcaklığını kendine çeken süpürge ile bütün vücuda yavaşça vurarak masaj yaparlar. Kayın dallarından yapılan süpürge, bugün de Tatar hamamlarının vazgeçilmez bir keyfi sayılmaktadır.

Kazan Tatarlarında, kayın ağacının dallarından hazırlanan süpürgenin mucizevî güce sahip olup tedavi bile yapabildiğini kanıtlayan bir rivayet de korunmuştur. Bu rivayete göre Peygamberin sahabeleri Bulgar hanı kızı Tuybike'yi ayak felcinde kayın süpürgesi ile tedavi etmişlerdir. Bulgar hanı, bu mucize karşılığında halkı ile beraber İslam dinini kabul etmiştir (Tatar Halık İcatı 1987: 24). Kayın ağacının sadece yaprakları değil, tomurcukları da bazı hastalıklara –örneğin romatizmaya- iyi gelir. Eskiden Tataristan'da eczaneler Mayıs ayında kayın tomurcuklarını toplama kampanyaları yürütürlerdi.

Kayın ağacı, Tatar Türklerinin cenaze merasimleri içinde de yer alır. Kreşin ve Astrahan Tatarları, ölüyü toprağa verirken tabuta koyarlar ve başucuna kayın dallarından yastık yaparlar (Bayazitova 1992, 257).

Tatarlar mezarın üzerine de genelde kayın ağacı dikerler. Yani kayın, Tatarlarda mezarlık ağacı olarak da bilinir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Ziratlarda kayın üsâ,	(<i>Mezarlıkta kayın biter</i>
Bargan sayın bagayım;	<i>Gidince hep bakarım.</i>
Yâşten ülgâç âti-âniyem,	<i>Gençken ölen anne babamı</i>
Kaydan ezläp tabayım?	<i>Artık nerden bulurum?)</i>

(Miñnullin 1998: 69)

Belki “*kaygı*” ve “*kayın*” kelimelerinin ses olarak birbirine yakın olmaları bu ağacın mezar üzerine dikilmesine sebep olmuştur? Yoksa kayın ağacının ilkbaharda gövdesinden “gözyaşları” olarak algılanan doğal su akıtması mı onu yas, kaygı ağacı olarak tanıtmış? Kayın ağacının gövdesinin başka ağaçlardan farklı olarak beyaz renkte olması da durumu etkilemiş olabilir. Çünkü beyaz renk Tatarlar tarafından da kutsal sayılmaktadır. Tatarlar, doğum ve düğün sırasında olduğu gibi ölüme olan yolculuğu da beyaz renkle, saflık ve paklıkla eşit olmalı diye düşünmüşlerdir. Ayrıca beyaz renk, bazı bilim adamlarının fikrine göre cenaze merasiminde ölümün ürkütücü karanlığını dengeleştirmek için de kullanılmış (Karakuzova vd. 1993, 40). Kayın ağacının başlangıçta cennette yaratılmış bir ağaç olarak bilinmesi de belirli bir rol oynamış olabilir. Başkurt bilim adamı V. Ahmediyev, Başkurt Türklerinin de mezarın üzerine kayın ağacı dikmelerini yakın birini kaybetme acısının simgesi olduğunu bildirir. Ayrıca, kayın ağacının kaygı ağacı olarak algılanmasının sebebini de eskiden bir kabilenin başına gelen sıkıntıları kayın ağacından bulmuştur veya kutsal ağaç olarak kayın ağacını kabul eden bir kabile büyük bir felakete uğramıştır diye anlatmaya çalışmaktadır (Ähmädiyev 1969, 119).

İnsan hayatında önemli olan geçişler esnasında kayın ağacının yer alması, Tatar Türklerinin bu ağacı, insan hayatına ilk günden son gününe kadar eşlik eden, kutsal ve büyüleyici özelliğe sahip olan bir ağaç olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bu geçişler içinde kayın ağacı ile ilgili birçok inanç da yer almaktadır. Meselâ, yeni doğan çocuğu yatırmak için hazırlanan beşik veya onun kaldıracı (*Bişek Sirtmäse*) kayın ağacından yapıldığında bu beşikte büyüyen çocuğun talihsiz olacağına inanmışlar. Bu konuda bir mânide de söylenir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kistem kayın, kistem kayın, (*Kestim kayın, kestim kayın,*
 Kismâdem kayın başın; *Kesmedim kayının başını.*
 Kayın sirtmâlärdä üstem, *Kayın kaldıraçlı beşikte büyüdüüm,*
 Şuñar kaygılı başım. *Ondan kaygılı başım).*

(Tatar Halık İcatı 1979, 61).

Evlerini genelde ağaç gövdelerinden yapan Tatarlar, kayın ağacını kullanmamak için özen gösterirler. Kayın gövdelerinden yapılan evde hayat, hüznün ve sıkıntı içinde geçecek diye inanırlar (Tatar Mifları 1999, 296).

Kazan Tatarlarında kayın ağacı ile ilgili başka birçok inanç da mevcuttur ve onların çoğu bugün de günlük hayatta uygulanmaya devam etmektedir. Onlardan örnekler:

Kayın diken kaygılı olur.

Evin önüne kayın ağacı dikersen, üzüntü getirir.

(Tatar Halık İcatı 1987, 515).

Evin önünde veya bahçede büyüyen kayının gövdesi nemlenirse, üzüntü olacak.

Ev yanındaki kayın ağacının birdenbire kırılması, ölüm habercisi olur.

Ev yanındaki kayın ağacının birdenbire kırılması, bu evden cenaze çıkacağına işaret eder vb.

(Tatar Mifları 1999, 296).

Genç bir kızın kayın ağacı yanında fotoğraf çekilmesi bugün de hoş karşılanmaz. Bu, onun hayatının yalnızlık ve hüznün içinde geçeceğinin belirtisi olarak kabul edilir (Tatar Mifları 1999, 296–297). Çok istenildiği zaman, en azında aynı kökten biten çatal kayın yanında çekilmek gerekir.

Yukarıda anlatılanlardan da gördüğümüz gibi, kayın ağacı ile ilgili inançlar genelde negatif anlam yüklüdürler. Ama ne garip ki Tatar Türkleri, evin yanına kutlu ağacın dikilmesi hoş karşılanmazsa da kayın ağacını evlerine yakın bir yere dikmekten bir türlü vazgeçememişlerdir. Bu yüzden de evin yanına dikilen kayın ağacı, yukarıda anlattığımız bütün anlamların yanında Tatarlar için vatanı ve vatan özlemini bildiren bir simgeye de dönüşmüştür. Tabî Tatarların yaşadığı İdil yurttaki kayınların bolca yetişmesi de önemli rol

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

oynamıştır. Kayın ağacına yüklü bu anlam, Tatar edebiyatı ve sanatının bütün kollarına yansımıştır: Şiire, hikâyelere, hatıralara, resme. Ünlü Tatar şairi Sibgat Hâkim vatan konusunu işleyen bir şiirinde böyle yazmaktadır:

İ yazmış, yazmış...	(<i>Ey kader kader,</i>
Çittâ suldırma	<i>Elde soldurma</i>
Susuz göl kebek	<i>Susuz gül gibi</i>
Sağış kaygıdan.	<i>Dertten kaygıdan.</i>
Ayırma mine	<i>Ayırma beni</i>
Öy aldımdayı	<i>Ev önümdeki</i>
Milâşläremnän,	<i>Üvezlerimden,</i>
Kayınnarımnan.	<i>Kayınlarımdan.)</i>

Ailesi XX. Yüzyıl başında Tataristan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Tatar muhaciri Ravile İdiller'in anne-babasının ruhunu şad etmek için İstanbul'dan onların vatanına gittiğini anlatan kitabında da kayın ağacının vatan özlemiyle özdeşleştirilmesi hususunda böyle satırlar var: "Büyük binanın yan caddeye bakan bahçesine çıkıp annemle babama ithafen kayın ağacından bir sapta iki yaprak koparıp koklaya koklaya çantama koydum..." (İdiller 2000, 236).

Güzel ve hüznü görünümünden dolayı kayın ağacı Tatar mâni ve türkülerinde de ön safhada gelmektedir. Onlarda da kayın ağacı genelde kaygı ve üzüntü gibi duyguları, hatta mutsuz olma gibi durumu bildirmekte:

Karurmanga kergen çakta,	(<i>Ormanlara girip baksam</i>
Kayınnar kül eçende;	<i>Kayınlar göl içinde;</i>
Kayınnar külnen eçende	<i>Kayınlar gölün içinde</i>
Kaygılar küp eçemde.	<i>Kaygılar çok içimde.)</i>

(Tatar Halık İcatı 1979, 69)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İke kayın tiñ bulgan,	<i>(İki kayın denk gelmiş,</i>
Yafrakları kiñ bulgan;	<i>Yaprakları genişmiş;</i>
Cıyın tугan arasında	<i>Bütün akraba içinde</i>
İñ bähetsez min bulgan.	<i>En mutsuzu ben imiş.)</i>

(Tatar Halık İcatı 1979, 69)

Biyek tavnıñ başlarında	<i>(Yüksek dağın tepesinde</i>
Ak kayın bulsañ ide;	<i>Ak kayın olsa idim;</i>
Ak kayınnar da kaygılı,	<i>Ak kayınlar da kaygılı,</i>
Kaygısız bulsañ ide.	<i>Kaygısız olsa idim.)</i>

(Tatar Halık İcatı 1979, 69)

Askere alınan gençlerin söyledikleri mânilerde de kayın üzüntüye işaret eder:

İyel kayın, bögel kayın,	<i>(Eğil kayın, bükül kayın,</i>
Başın cirge tigençe.	<i>Başın yere değince;</i>
Ap-ak kefenler kitemçe	<i>Apak kefen giyseym ben</i>
Bu şinelne kigençe.	<i>Bu formayı giymektense.)</i>

(Tatar Halık İcatı 1979, 110)

Bunların dışında kayın, İdil boyunda yaşayan Türk (Tatar, Çuvaş, Başkurt), Slav (Rus) ve Fin-Ugor (Mari, Mordva, Udmurt) halklarının türkü ve mânilerinde aklığı, paklığı, gönül temizliğini ve bir kızın güzelliğini tasvir etmek için de kullanılır. Söz konusu kayın ağacı, Sovyet ve çağdaş Tatar şiirinde de bu nitelikleri ile anılmaktadır. Resimde de kayın ağacına sarılan efkârlı bir kız güzelliğin ve zarıflığın simgesi olarak verilir. Çuvaş türkülerinde ise kayın ağacının başı yiğidi, yaprakları genç kızı simgeler (Miñnullin 1998, 69). Türk'ün anlayışına göre, kayına kadınların, anaların ana kutları sinmiştir. Kayın ağacının güzelliğinin “Er Sogotoh” destanında bir kızın güzelliğini andırması hususunda yollar vardır (Ergun 2004, 196–197). Ünlü Türkolog Hasan Eren, Tuva, Şor, Saha (Yakut) ve Çuvaş Türkçelerine dayanarak “kayın” kelimesinin “kadın”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kelimesinden geldiğini, Ana Türkçede “kadın” biçiminde kullanıldığını yazar (Eren 2001, 685). Aynı fikre Rus Türkolog L. Budagov’un araştırmalarında da rastlanmakta (1869, 34). Tatar bilim adamı Kim Miñnullin, “kayın” kelimesinin “kadın” kelimesinden geldiği hususunda “Acaba, anaerkil döneminde kayın, kadın ağacı veya kadınlara tapma ağacı mı oldu? Böyle olduysa, anaerkil düzenleri kaybolunca bu kutsal ağaca negatif anlam yüklenmiş olabilir” diye yazar (1998, 73).

Tatar Türklerinde *kayınana*, *kayınata*, *kayınceñel*, *kayneş* (kaynana, kaynata, görümce, kayınlar) gibi „kayın“ sözcüğü birleşiminden yapılan sözler de vardır. Tatar âlimi D. Ramazanova, Tatar Türkçesindeki akrabalık terimleri üzerine yazdığı monografisinde bu sözlerin üzerinde durarak „kayın“ sözcüğüne böyle bir tahlilde bulunmaktadır: „Kayın, sadece Tatar Türkçesinde değil başka Türk lehçelerinde de evlenme ve akraba olmanın genel adı olarak geçer“ (1991, 101). Bu görüşün doğrultusunda kayın, Tatar halkının mânilerinde de genelde aşk konusuyla yan yana gelmekte ve genelde sevgiliyi tasvir ederken ya da ona olan özlemi bildirmek için dile getirilir. Örneğin:

Cilfer-cilfer cil iskändä	(<i>Hafif hafif yel eserken</i>
Min kayın bulsam ide;	<i>Ben kayın olsa idim.</i>
Min kayın, sin bılbul bulıp	<i>Ben kayın, sen bülbül olup</i>
Gel sayrap torsañ ide.	<i>Hep ötüp dursa idin.)</i>

(Tatar Halk İcatı 1979, 289)

Karurmannıñ artında	(<i>Ormanların arkasında</i>
Borlıp üskän ber kayın;	<i>Kıvrak kıvrak bir kayın.</i>
Täräzädän karıy karıy	<i>Pencereden baka baka</i>
Kötä mikän cankayım.	<i>Bekliyor mu cananım.)</i>

(Tatar Halk İcatı 1979, 253)

Çäçelmä kayın astında	(<i>Serpilmiş kayının dibinde</i>
Çäçen tarap utıra ber matur;	<i>Saçlarını tarar bir güzel;</i>
Çäçe oçlarında sarı uka	<i>Belik uçlarında sarı simler,</i>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Sargaytadır mine şul matur.	<i>Sarartmakta beni şu güzel.</i>
	(Tatar Halık İcatı 1979, 189)
Ak kayınnarga nik mendem? –	<i>(Ak kayına neden çıktım? -</i>
Cilberdäp torğan tuz öçen;	<i>Savrulup duran zarı için;</i>
Bıyılğı ceyne min sargaydım	<i>Bu yıl yazın sarardım</i>
Aklı yavlık yapkan kız öçen.	<i>Ak yazmalı yârim için.)</i>
	(Tatar Halık İcatı 1979, 69)

Aynı dipten biten çatallı kayına ağacına Tatar Türkleri *kuşkayın* derler. *Kuşkayın*, mânilerde beraberliği bildirir ve ayrılığın acısını vurgulamak için kullanılır:

Ağıydellärneñ aryagında	<i>(Akidil'in öbür kıyısında</i>
İke kayın üsä ber töptä;	<i>İki kayın bitmiş bir dipten;</i>
„Canıym“ dip sarılların	<i>„Canımsın“ diye seslenen</i>
İsläremnän çıkmıy börtäk tä.	<i>Hiç gitmiyor yürekten).</i>
	(Tatar Halık İcatı 1979, 170)

Ağıydelgä taşlamıylar	<i>(Akidil'e akıtmazlar</i>
Ak kayın kayırısın;	<i>Ak kayının zararını.</i>
Ak kayınnar bergä bergä	<i>Ak kayınlar hep beraber</i>
Bez nigä ayırım soñ?	<i>Peki, biz neden ayrı?)</i>
	(Tatar Halık İcatı 1979, 192)

İşek aldım kuş kayın	<i>(Avlumda biten çift kayın</i>
Yafrak yara yıl sayın;	<i>Yaprak yeşertir her sene;</i>
Söygän yarıñ matur bulsa,	<i>Sevdiğin güzel olursa</i>
Gıyşkı arta kön sayın.	<i>Aşkın artar gün geçtikçe.)</i>
	(Tatar Halık İcatı 1979, 248)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kayın ağacı, düğün türkülerinde anılır. Örneğin, gelin olup gidecek kız, baba evinde yaşadığı en güzel günlerini, arkadaşları ile beraber yazın kayınlıkta bir araya gelip oynadıkları günleri özler:

Cıyinnarda kızlar uynaganda *Kızlar, toplanarak oynarken*
 Ak kayınnar yafraq yarganda, *Ak kayınlar yeşerdiği zaman,*
 Tindäşlärem, mine sagınıgız, *Ahbaplarım, beni özleyin siz*
 Çiräm buylap suga barganda. *Çimenlerden suya giderken.*

(Tatar Halk İcatı 1980, 67).

Kayın ağaçlarının çokça yetiştiği yerlere Tatarlar *kayınlık* derler ve onları, oyun ve şenlik alanı olarak kullanırlar. Çünkü kayınların yetiştiği yer, Tanrı kutunu sindiren ve insanların içine ferahlık doldurup onları sevindiren, iyiliğe yönelten bir yer olarak bilinir (Ergun 2004, 196).

Kayın ağacı, Tatar halk edebiyatının sadece lirik (türkülerde, mânilerde) değil, epik türlerinde de anılır. Meselâ, Alpleri anlatan “Yästây Möñke” destanında kahraman, bir çocukla savaşırken kayın ağacının kökleri sökülüp kalıyor (Tatar Halk İcatı 1984, 40). “Ak Kübäk” destanında ise oğlunun öldürüldüğünü duyunca gözü dönüp Ak Kübek yanına gidecek olan Kiden Han’ı yedi er yedi kayın ile direterek ancak durdurabiliyorlar (Tatar Halk İcatı 1984, 86). “Yertöşlek” destanında Yertöşlek kendisi gelmeden onunla evlendirilen han kızı, damat evine doğru yola çıkınca mola verdiği anda atı ile kayın ağacı altında durur (Tatar Halk İcatı 1984, 65). “Kuzı Körpä” destanında ise kayın ile ilgili bir deyimde rastlarız. Kuzı Körpä’ye bir çocuk, doğduğu günden Kuzı Körpä ile nişanlandırılan Bayansılı’nun babası tarafından kaçırıldığını anlatır. Kuzı Körpä “Nereye gitmiş?” diye sorar. Çocuk, “Onun göçüp gittiği yolda kayın ağacı bitti” diye cevap verir. Bu deyim Tatarlar bugün de artık tarihi unutulmuş vakayı anlatmak için kullanırlar. Birinin uzun yıllar önce vefat ettiğini söyledikleri zaman da Tatar Türkleri hâlâ “Onun mezarı üzerinde kayın ağacı şu kadar kalınlıktadır” diye konuşurlar (Tatar Halk İcatı 1984, 137, 351).

Kayın ağacı, Tatarların günlük hayatında da özel bir yere sahip olmuştur. Kayın ağacının verdiği ısı kuvvetli olduğu için evleri genelde kayın odunu ile ısıtırlardı. Kayın ağacının kabuğunun kolayca sıyrılabilen zarını (Tatarlar ona *kayın tuzu* derler) bugün de ateşi tutuşturmak için kullanırlar. Eskiden Çuvaş Türklerinin kullandıkları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

sandık da *kayın tuzu'ndan* yapılırmış. Eski devirlerde *kayın tuzu* Tatarlar tarafından kâğıt yerine de kullanılmış olmalıdır ki günümüze dek korunan “Tuzga yazmagan” (kayın zarına yazmamış) gibi bir deyim bunu kanıtlamaktadır (Tatar Teleneñ... 1981, 150). Kayın zarı hususunda Tatarlarda atasözleri de mevcuttur. Örneğin, “Kayınnıñ tuzın makta, imänneñ üzen makta” (Kayın ağacının zarını öv, meşenin kendisini öv) (Tatar Halık İcatı 1987, 83). Kayın zarından eskiden çilek ve mantar toplamak için kullandıkları sepet (*tıris*) örerler, “*tüyes*”, “*tusayak*” adı verilen kaplar ve kovalar da yaparlarmış.. Bu mesleğin kökleri en eski tarihlere uzanıyor olmalı çünkü Alplerin hayatını anlatan “Yertöşlek” ve aşk destanı olarak bilinen “Kuzı Körpe ile Bayansılı” destanlarında bu tür kovadan bahsedilmektedir. “Kuzı Körpe” adlı destanda kahramanın annesi pişen buğdayı da kayın zarından yapılan kaşık *-kıgıç-* ile süzer (Tatar Halık İcatı 1984, 137). Bir Tatar atasözünde kayının çok işlevli ağaç olmasıyla ilgili böyle denilmekte: “Kayını bar kaygırmas” (Kayını var, kaygısızdır).

Kayın ağacının tomurcukları ve suyuna bakarak Tatarlar tarımcılıkla ilgili tahminlerde de bulunmuşlardır. Tatar halk meteorolojisinden örnekler verelim: “Kayın ağacının tomurcuğu çoksa darı da çok olur”, “Kayın suyu tatlı ise, hasatlar bol olur” vb. (Tatar Halık İcatı 1987, 510)

Kayın ağacı, yukarıda verilen örneklerden gördüğümüz gibi, Tatar folklor ve halk edebiyatında çok özel bir yere sahiptir. Tatarlar, İslam dinini kabul eden ilk Türk toplumu olarak bilinmelerine rağmen şamanizm devrinden gelen ve birçok Türk boyu için ortak olan gelenek ve inançları da koruyup bayramlar ya da türkü, mâni, atasözü, destan gibi halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarmaya devam etmektedirler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

KAYNAKÇA

- BAYAZİTOVA, Flöra. **Gomerneñ Öç Tuı**, Tatarstan Kitap Nâşriyatı, Kazan 1992,
- BAYAZİTOVA, Flöra. **Kerâşennär. Tel Üzençälekläre Häm Yola İcatı**, “Matbugat Yortı” nâşriyatı, Kazan 1997.
- BAYAZİTOVA, Flöra. **Tatar Halkınıñ Bâyrâm häm Könküreş Yolaları**, Tatarstan Kitap Nâşriyatı, Kazan 1995.
- BUDAGOV, L. **Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy: v 2-h T, T. 2**, Sankt-Peterburg 1869.
- BUSIYGİN Y. P. , Şarifullina F. L. “Traditsionnaya Svadba Kasimovskih Tatar Kontsa XIX-Naçala XX v.”, **Semeynaya Obryadnost Narodov Srednego Povoljya**, Kazan 1990.
- BÄYRÄMNÄR, Tuylar Öçen. Tamaşa ürnäkläre.** S.Sävbanova tuplavında, „Rannur“ nâşriyatı, Kazan 1999.
- ERGUN, Pervin. **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- EREN, Hasan. “Türklerin Ana Yurdu Sorunu”, **Türk Dili**, 600, Aralık 2001.
- İDİLLER, Ravile. **Harbinden İstanbul’a ve Eskişehir’de Beş Yıl. (Anılar)**. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- İNAN, Abdülkadir. **Eski Türk Dini Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- FÄHREDDİNEV, Rizaeddin. **Bolgar ve Kazan Törekläre**, Tatarstan Kitap Nâşriyatı, Kazan 1993.
- KARAKUZOVA, J. ve M. Ş. Hasanov. **Kosmos Kazahskoy Kulturu**, Almatı 1993.
- MANJİGEYEV İ. A. **Buryatskiye Şamanistiçeskiye i Doşamanistiçeskiye Termini**, Moskva 1978.
- MIÑNULLIN, Kim. **Şigriyat Häm Cır**, „Mäğarif“ Kitap Nâşriyatı, Kazan 1998.
- MÖHÄMMÄTCANOV, Rif. **Başkortstan İk Buyı Tatarlarınıñ Yola İcatı (Tuy Poeziyase)**, Ufa 1982.
- RAMAZANOVA, D. **Termini Rıdstva i Svoystva v Tatarskom Yazıke: v 2-h knigah: Kn. 2**, Kazan 1991.
- SİNENKO, S. “K probleme Genezisa Obraznoy Sistemi M.M.Prişvina”, **Poetika Hudojestvennogo Proizvedeniya: Mej. Vuz. Nauç. Sb.**, Ufa 1983.
- Tatarı**, Moskva 2001.
- Tatar Halk İcatı. Dastannar**, Tatarstan Kitap Nâşriyatı, Kazan 1984.
- Tatar Halk İcatı. Yola hem Uym Cırları**, Tatarstan Kitap Nâşriyatı, Kazan 1980,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- Tatar Halk İcatı. Kısa Cırlar**, Tataristan Kitap Nəşriyatı, Kazan 1979.
- Tatar Halk İcatı. Mäkallär hem Äytemnär**, Tataristan Kitap Nəşriyatı, Kazan 1987.
- Tatar Halk İcatı. Rivayatlär häm Legendalar**, Tatarstan Kitap Nəşriyatı, Kazan 1987.
- Tatar Miflari**, I. Kitap. G.Gıylmanov hikäyalävendä, Tatarstan Kitap Nəşriyatı, Kazan 1996.
- Tatar Miflari**, II Kitap. G.Gıylmanov hikäyalävendä, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1999,
- Tatar Teleneñ Añlatmalı Süzlege**, Öç Tomda, 3 T. Kazan 1981.
- URAZMANOVA, Raufa. **Tatar Halkınıñ Yolaları häm Bährämnäre**, Kazan 1992.
- VERBİTSKIY V. İ. **Altayskiye İnorodtsı**, Moskva 1893.
- VOROBYOV, N., “Etniçeskiye Gruppı Tatar Srednego Povoljya i Priuralya”, **İtogovaya Nauçnaya Sessiya Kazanskogo İnst. Yaz., Lit. İ İstorii AN SSSR za 1963 god**, Kazan 1964.
- ÄHMÄDIYEV, V. „Poeziyadä Traditsion Obrazlar“ **Agizel**, N 1, Ufa 1969.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*